

ספרים וסופרים: רשימות ורשמים

"מעשה בצב, כלב ושני ילדים": בעל חיים ו"אחר"¹

רבקה מגן

קולו של הצב צ'ק צ'ק, גיבור ספרי "מעשה בצב, כלב ושני ילדים", הוא קולו של בעל החיים בספרות הילדים, המייצג את ה"אחר".

בעלי חיים התחילו להופיע לראשונה בסיפורי בעקבות המעשה הבא.

באחד הימים הושיט לי חתני את מפתחות המכונית וביקש שאשגיח על גור הבוקסרים שלו.

"קחי אותו לטיול על שפת הים בבת גלים", הציע ומיהר לעבר שער בית-החולים רמב"ם, בחיפה. באותו היום נולדה שם נכדתי מור.

"יופי של רעיון!" שמחתי. בת גלים מעוררת בלב כל מי שילדותו עברה עליו בחיפה זיכרונות נעימים: ים גלי, שחייה בבריכה רחבת ידיים, שחיינים קופצים בתנועות לולייניות מהקומה הראשונה, השנייה והשלישית, ושקיעה מרהיבה אל תוך הים.

יתרו, זה השם שבחרו בני משפחתי לגור הקטן, היה קצת מסכן באותו היום. הוא היה בתקופת ההחלמה מניתוח קל להשגת ה"לוק", שהיה נהוג באותם ימים אצל בוקסרים: אוזניים קצוצות!

וכך נראה היה: שני מקלות ניצבים הזדקרו כמו אנטנות על ראשו. תחבושות סובבו את המקלות ומסביב לצוואר עיטר אותו צווארון פלסטיק לבן, גדול וקשיח.

מיהרתי להיכנס למכונית והתנעתי אותה. יתרו, שעד לאותה העת עמד על המושב שלידי, קפץ קפיצה קלה, והופ, ניצב על רגלי. המשכתי לנהוג כשהעיניים שלי מפלסות דרך בין התחבושות, המקלות והצווארון.

מידי פעם הרחקתי את יתרו ממני, אבל הוא שב וקפץ עלי. הייתה זו נהיגה קשה ומסוכנת לרווחה כשעצרנו לבסוף על שפת הים.

¹ הרצאה בכנס שהוקדש לנושא "להשמיע את קולו של האחר". הכנס התקיים במכללה לחינוך ע"ש דוד ילין ביום ה- 3.7.2005.

"עכשיו נטייל קצת על הטיילת" הודעתי ליתרו, לאחר שהידקתי לקולר שלו את הרצועה החדשה שקנה לו חתני. התחלתי לצעוד לעבר קטע הים בו עלתה על שרטון אוניית המעפילים "חיים ארלוזורוב". אבל עצרתי מיד. הרצועה אמנם נמתחה, אבל יתרו נשאר במקום. אם אתה לא רוצה לכאן נטייל לשם!" הצבעתי לעבר הצוק המרהיב של סטלה מאריס. "זו בדיוק הנקודה שבה הכרמל בים יבוא". הוכחתי לו את בקיאותי במקורות, והמשכתי לדבר אליו כדבר אל אחד האדם, כנהוג במשפחתי. הפיתויים לא עזרו, ולא נותר לי אלא להרים אותו על הזרועות, מה שלא היה כל כך פשוט מפני שגם גור של בוקסרים הוא גור כבד, והנחתי אותו בזהירות ליד הספסל שעמד מול בנין הקזינו. התיישבתי על הספסל ויתרו השתרע למרגלותיי. התבוננתי בו. עיניו היו עצובות. מידי פעם גנח. "כלב מסכן שלי!" ליטפתי אותו על הגב.

הפניתי מבט לעבר הקזינו הנטוש והפרוץ. בילדותי היה הקזינו בניין מפואר ומלא חיים. אבל בשבילנו, ילדי חיפה, הוא היה מחוץ לתחום. "לא להתקרב לשם! חס וחלילה!" נהגו האימהות להזהיר, "מפני שלשם באים רק אנגלים ובחורות יהודיות שיוצאות עם אנגלים". האיום הזה הספיק, אבל כשיום אחד התגנבתי פנימה, הצבעוניות והפאר של המקום הממו אותי ונדמה היה לי, שאני נמצאת בארמון הכי מפואר בעולם.

כששוקעים בנוסטלגיות הזמן עובר מהר. העפתי מבט בשעון. "יתרו, הגיע הזמן לחזור" הודעתי לו והתלבטתי איך חוזרים בלי לסכן חיים על הכביש. שיתפתי חייל שעבר לידי בהתלבטות, והוא הודיע: אין בעיה!", מיהר והידק את יתרו ברצועה למושב האחורי של המכונית.

יצאתי לדרך. אבל מיד עצרתי בחריקה. קולות חנק החלו להישמע מאחור.

שתי נשים שעברו במקרה על המדרכה קפצו בבהלה, ואני זינקתי מהמכונית ומיהרתי בהיסטריה לעבר המושב האחורי. הייתי בטוחה שקרה משהו ליתרו. מחשבות שחורות חלפו במוחי. מה אומר לבני משפחתי? ובעיקר לחתני שאוהב בעלי חיים בכל נפשו ומאודו. וזה גם החתן שאני מפחדת ממנו. ואיפה האחריות? הידיים רעדו כששחררתי במהירות את יתרו, ורק כשיתרו חזר לנשום, נרגעתי. נעלתי את המכונית, הרמתי אותו על הזרועות. וכך, כשאני מאמצת לגופי בחום בוקסר קטן וכבד, שצווארון פלסטיק על צווארו ומקלות ותחבושות מעטרות את ראשו, צעדתי ברגל בחום היום של חודש אוגוסט 1988, בדרך העוברת מבת גלים בואכה בית-החולים רמב"ם בחיפה. יתרו היה דווקא מרוצה מכל העניין, והיה רגוע כל הדרך. הגעתי לבית החולים אדומה, רטובה ותשושה והעברתי את יתרו בריא ושלם לזרועות חתני.

לימים הפך יתרו לבוקסר גדול, חזק ואציל, עם אוזניים קצרות וקצוצות, שהיו נדרכות למשמע כל איוושה חשודה. את קורות אותו היום יתרו לא שכח, ולאורך כל חייו חלק לי כבוד גדול.

וגם אני לא שכחתי, מפני שבאותו היום נכרתה ברית ביני לבין בעלי החיים, והם התחילו להופיע בסיפורי.

כך גם הגעתי לכתיבת הספר "מעשה בצב, כלב ושני ילדים": שני ילדים, גיא ונאור, משחקים בגן השעשועים. צב חום צהבהב מופיע מבין שיחי היסמין. הם משחקים אתו, מציירים פרחים אדומים על משבצות השריון שלו, כדי שכולם ידעו שהוא שלהם, ומאכילים אותו בעלים ובפרחי חרדל. לפתע מופיע יובל, חבר שלהם, עם כדור חדש. שחור-לבן כמו של גדולים. הם מתפתים לשחק אתו, אבל מפחדים שהצב יברח. נאור מציע להפוך את הצב על גבו. גיא מזהיר: "עופר הגנן אומר, שצבים סובלים כשהופכים אותם. נאור מבטיח שזה "רק לקצת" וגיא מתפטר. הסיפור מעלה את סבלו של צ'ק צ'ק, הצב ההפוך. "מה קרה לאדמה? צ'ק צ'ק נבהל וניסה להתהפך. שעה ארוכה השתולל והניע ראש ורגליים בפראות, אך לשווא. הוא רק הסתובב סביב עצמו על הגב..." צ'ק צ'ק נהדף על ידי כלב סקרן וניצל הודות לתושייתה של איילת, שצפתה במעשה מעל הנדנדה, והזעיקה את עופר הגנן. עופר הגנן הביא צינור והזרים מים על שריון הצב. הפרחים האדומים נעלמו ועופר הניח על האדמה צב חום-צהבהב, נקי ומבריק. בינתיים חזרו הילדים. "חיפשו.. חיפשו.. וצ'ק צ'ק איננו. עופר, עופר, אולי ראית צב?", שאלו. עופר הצביע על הצב וסיפר להם את שארע. הסיפור מסתיים במשפט: "גיא ונאור היו עצובים..."

כתיבת הספר הייתה בשבילי גם אתגר וגם חוויה. אתגר משום שספר זה, הנו הספר הראשון שכתבתי לגיל הרך. הייתי בטוחה שהמעבר מכתובה לגיל הבינוני לגיל הרך, תהיה פשוטה וקלה, אבל עד מהרה נוכחתי לדעת כמה קשה לכתוב לילדים רכים. כתיבת הספר ארכה שנה תמימה, ואנו, סופרי הילדים, אומרים תמיד "ספר קטן הוא כמו נס גדול..."

בכתיבה לגיל הרך, לכל מילה יש חשיבות, והמילה "הדף", למשל, במשפט: "והדף את הצב עם האף", עשויה לשמש כדוגמה.

אבחן את הספר משלוש זוויות ראייה, או מתוך שלושה היבטים המתייחסים לייצוגו של "האחר", באמצעות בעלי חיים. ההיבט החברתי, ההיבט המוסרי וההיבט המדעי-מידעי.

ההיבט החברתי

שני הילדים גיבורי הספר הם חברים טובים. נאור המתוחכם, הכוחני ובעל התושייה, וגיא הרגיש והתלותי, הם ילדים רגילים ועכשוויים, החיים בעולם דינאמי, משופע בפיתויים. גם בסיפור זה מופיע הפיתוי בדמות יובל, הפורץ לעלילה המתגלגלת לה עד אז באווירה פסטורלית, ובידו כדור חדש. כניסתו מובילה את הילדים לידי קונפליקט: הם יודעים, שאם יעזבו את הצב הוא יברח, והם נקרעים בין הרצון לבעלות על הצב, לבין הרצון להיות חלק מהחבורה ולשחק בכדורגל. הכוח החברתי מנצח, ועל מנת שהצב לא יברח, הופכים אותו על גבו. הפיכת הצב היא מעשה תוקפני שיש בו משום פגיעה, התעללות וחוסר רגישות כלפי סבל הזולת, הוא האחר. "האחר" העשוי להיות גם ילד, שכן האנלוגיה לעולם הילדים אמנם סמויה, אבל קיימת בספר.

שעות ארוכות ישבתי עם הוטרנר ד"ר רפי קישון, ונחרדתי כשהעלה בפני את סבלו של צב הפוך. מצב המצוקה שלו מקביל למצבי מצוקה קשים ביותר של האדם. לחץ הדם שלו עולה, הנשימה משתבשת והוא בחרדה קשה. הנעת הרגליים ההיסטרית, תוך רצון לחזור ולעמוד על האדמה מתישה אותו. לכן, לדעתי, התיאור הפיסי, הרגשי והסביבתי (שמש וחום) בו שרוי הצב יש בו כדי להביא את הקורא לאמפטיה ולגילוי חמלה כלפי סבל האחר. מצוקתו של ה"אחר" מתעצמת לנוכח העובדה שצב הוא בעל חיים חסר אונים. כלב היה נושך את גיא ונאור, חתול היה שורט. אבל הצב הוא חסר אונים, וזה מאדיר את הטרגדיה שלו. גם בחברת הילדים קורבן התוקפנות, הפגיעה וההתעללות הוא תמיד החלש וחסר האונים. כשעופר הגנן מספר לילדים מה אירע אחרי שחזרו מהמשחק, הם עצובים... המשפט מסתיים בשלוש נקודות, ושלוש הנקודות האלה מעבירות אותנו לאספקט המוסרי של הסיפור.

ההיבט המוסרי

הסיפור הוא סיפור מוסרי פתוח. אילו העניש עופר הגנן את הילדים הייתה הפרשה מסתיימת, שכן העונש היה משחרר אותם מרגשות האשם. אך אז, היה הסיפור הופך לסיפור דידקטי. העדפתי לסיים בסוף שאיננו דידקטי. הסיפור הוא סיפור מוסרי. עופר הגנן איננו מעניש את הילדים, אלא משאיר אותם וגם את הקוראים עם תחושת המצוקה. קריאת הקטע על סבלו של הצב יוצרת תחושת אי נוחות ורגשות אשם לנוכח המעשה המביש שנעשה. ילד קטן שקרא לאחרונה את הסיפור, הצביע על החזה ואמר לי: הרגשתי כאן כמה כאב לצ'ק צ'ק בלב.

הסיפור המוסרי נחלק מבחינת העלילה לשתי יחידות זמן. ביחידה הראשונה האדם עושה מעשה מוטעה, לפעמים במודע ולפעמים שלא במודע. ביחידה

השנייה המתרחשת ממרחק הזמן, הוא מפעיל שיקול דעת באשר למעשה שעשה ולתוצאותיו. וזה מה שרציתי: רציתי שהקוראים יפעילו שיקול דעת, כשם שעשו גם גיבורי הסיפור. עליהם לדעת שגם בעלי חיים, כמו ילדים שהיו קורבנות התעללות נשאים נכים, פגועים ובעלי צלקות רגשיות עמוקות.

ההיבט המדעי-מידעי

כל כתיבת ספר מעשירה את הסופר בחוויות. התחקיר שלי על הצבים היה בשבילי חוויה מיוחדת. צפיתי בצבים, העמקתי בהבנת אורחות חייהם והחכמתי. לא רק שהצב אחר בתוך עולם בעלי החיים, אלא שהוא עשוי לייצג את האחרות בתוכנו. לא ידעתי, למשל, שלצב היבשה יש תמיד שלוש עשרה משבצות במרכז השריון. חשבתי שהצב איטי תמיד. טעות! ברגע שהוא מזהה נקבה מרחוק, הוא יודע גם לרוץ ומהר... לאחר מכן בא החיזור בהקשות שריון בשריון. איזו מוסיקה...

לא ידעתי שהצב בהיותו כבד שמיעה מזהה סכנה באמצעות גלי האוויר, ולא ידעתי שבשעת סכנה הוא מכניס תחילה את הראש, ואחר כך רגל על רגל, בתנועות מעוגלות, כדי להגן על הראש ברגליים. סבלו של צב הפוך קשה מנשוא והקורא הרגיש יבין וישליך מתוך סבל זה גם על סבלו של כל קרבן התעללות באשר היותו אחר.

לסיכום: בצד החוויה האומנותית יש ליצירה הספרותית פוטנציאל לעורר בקורא מערך מורכב של תגובות נפשיות. אני מקווה, שהספר "מעשה בצב, כלב ושני ילדים" יעורר בקוראים הצעירים אמפטיה, יחס של כבוד, אחריות וחמלה כלפי בעלי החיים, ויעורר אותם לרגישות ולפתיחות כלפי סבל הזולת, בכל צורות החיים עלי אדמות.